

Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300 000 méretarányú nemzetiségi térképe

Dr. Filep Antal egyetemi tanár

1919 februárjában nyomtatták ki, jelentették meg – és kezdték meg szerény keretek között terjeszteni – a történelmi Magyarország 1:300 000 méretarányú, „néprajzi”, nemzetiségi, azaz anyanyelvi térképét. A nevezetes térkép három minőségjelzőjét nem véletlenül soroltuk elő. A későbbiekben részletesen megvilágítjuk, hogy indokolt mérlegelni, miként értelmezzük e fontos alkotás tartalmát. Ez a térképmű máig a legrészletesebb olyan nyomdai úton és magas színvonalon sokszorosított kartográfiai alkotás, amely az 1918 előtti, a történelmi Magyarország államterülete valamennyi településének és lakott helyének népességét nemzetiségi megoszlásával a valós földrajzi teret érzékeltetve úgy ábrázolta, hogy a települések külterületének, külső tartozékainak a határait is jelölték. Egyben minden lakott hely jelanyaga ma is könnyen, gyorsan és megbízhatóan ellenőrizhető.

A munkálatok elindítására a Magyar Földrajzi Társaság 1918. október 5-én tartott heti összejövetelén tettek javaslatot. Ennek alapján még a dualizmus utolsó magyar kormányának tett előterjesztést a Társaság akkori főtitkára, Teleki Pál professzor. A közelgő béketárgyalásokra tekintettel haladéktalanul meg is kezdték az érdemi munkálatokat. A legtermészetesebb módon az őszirózsás forradalom után Károlyi Mihály gróf köztársasági elnökségével fémjelzett Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma is hivatalosan támogatta a vállalkozás kiteljesítését. A térképmű címfelirata (az eredeti írásgyakorlat szerint): „Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint a magyar népköztársaság külügyminisztériumának megbízásából szerkesztette Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly Mérték: 1:300.000 Budapest, 1919. Készítette a Magyar Földrajzi Intézet.” A térkép címét a magyarító szövegekkel együtt a magyar mellett angolul, franciául és németül is szabatos fordításban a térképen elhelyezték.

A térképmű értelmezéséhez 1919 novemberében lezárt bevezető szöveggel megjelentették a *Névmutató Magyarország 1:300.000 méretű*

néprajzi térképéhez a magyar külügyminisztérium megbízásából tervezte dr. Bátky Zsigmond és dr. Kogutowicz Károly című kiadványt. Ezt a címet a fedőlapon és a belső címlapon angolul is kinyomtatták. (A magyar szöveg mellett angol, francia, olasz és német nyelvű fordítást – bár nem egészen azonos szövegezéssel – tettek közzé.) Erre a kiegészítő kiadványra azért volt szükség, hogy a térképeken névírás nélkül ábrázolt, csak számjelzéssel jelölt településeket gyorsan azonosítani lehessen. A számozás rendszerére a térkép szerkesztői az 1910. évi népszámlálás hivatalosan közölt megye és járás beosztását alkalmazták. A Statisztikai Közleményekben közzé tett településenkénti adatsorozat járásokon belüli községi sorszámával jelölték az egyes helységeket. A térképen jelölt valamennyi települést gyorsan, biztonságosan azonosítani lehet a névmutató füzet segítségével. Csak a 15 000 főnél népesebb városok és a járási székhelyek nevét tüntették fel. (Valószínű, hogy a Névmutatót már 1919 februárjában is elkészítették, amikor a térkép nemcsak elkészült, hanem azt ki is nyomtatták, ám közgyűjteményeinkben hosszas keresés után is csak az 1919 novemberében készített Névmutatót találhattuk meg.)

Megjegyzésre érdemes, hogy az egykori politikai vezetők filozófiai irányultságtól és politikai pártállástól függetlenül egyaránt támogatták a térkép elkészítését. (Az 1918-as, októberi forradalmi változások után kormányra került politikusok közül a legalaposabban Jászi Oszkárt foglalkoztatta a nemzetiségi kérdés és annak politikuma. A kilátástalan politikai körülmények között is igyekezett új távlatokat kínáló megoldást keresni.) Az 1918 őszén kialakult, rendkívül kiélezett, nemzetközi konfliktusokkal terhelt korszakban égetően szükség volt tudományosan megalapozott térképre, amelynek hitelességét minden adatában gyorsan ellenőrizhették, részletes felvilágításokat adhatott, és mégis könnyen, gyorsan át lehetett tekinteni.

A térképet falitérképként tervezték meg. Ám a könnyebb forgalmazás szempontjait szem előtt

tartva 9 nagyobb és 3 kisebb ívét hajtogatva angol és francia feliratú díszes mappában is terjesztették. (A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára őriz ilyen reprezentatív tartómappát.) A falitérképként kasírozott változata ugyan elég nagyméretű, de még jól áttekinthető, könnyen elemezhető.

A térképműből 1919 februárjában elég sok példányt nyomtattak. Bár később alig terjesztették. (Ebben szerepe lehetett annak, hogy nagy díszes címfelirata a Horthy-rendszerben nagyon negatív módon megítélt periódusra, az 1918 októberétől 1919. március 21-ig fennállott kormányzatra, a népköztársasági államformára utalt.) A térkép íveiből több mint két évtizeden át tetemes mennyiséget nagy gondalal őriztek az Államtudományi, majd a Teleki Intézetben. 1945 kora tavaszán azonban a Teleki Intézetben raktáron tartott (és az értéke szerint nagyon is megbecsült) készletből sajnos a 12. szelvény – amelynek a középpontjában a Fogarasi-havasok és tágabb környezete volt látható – megsemmisült. A megcsonkult szelvényű sorozatok egy részét a Kelet-Európai Tudományos Intézet megszüntetését követően tudományos intézmények és közgyűjtemények között szétosztották. (A térképmű visszamaradt megcsonkult íveit az ötvenes évek derekán, amikor nagy volt a papírhány, cédulának szabdalták fel.)

A magyar tudományosság 1918 őszén az egyre nehezebb helyzetbe sodródó hazai kormányzatot szinte néhány hét leforgása alatt kisegítette ezzel a nagyszerű térképművel. Noha az újabb hazai szakirodalom ismételen alaposan foglalkozott Magyarország nemzetiségi térképezésével – Kocsis Károly tudományos munkásságára utalunk elsősorban (Kocsis K. 2002) –, érdemes az 1918-ban és 1919-ben végzett úttörő kartográfiai munkálatokról részletesebben beszélnünk. Ugyanis a harmincas és a negyvenes évek fordulóján született, Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Teleki Pál szerkesztése alatt megjelentetett, a nemzetiségi viszonyokat bemutató térkép is ezen a két évtizeddel korábban megvalósult térképműn alapult. Az 1940-ben megjelentetett 1:500 000 méretarányú térkép lényegében az 1918-1919-es alapmű egyszerűsített változata volt. Akkor a községhatárokat és a településeket egyedi azonosítási számait elhagyták. A térkép tartalmának értelmezését segítő 1940-ben a közép- és a magashegységek domborzatát árnyékolásos technikával szürke színben rányomtatták a fehérre hagyott alapfelületre. (Sajátos, hogy

az 1940-ben megjelentetett térképművön még Bátky Zsigmond nevét szerkesztői minőségében feltüntették, pedig az átszerkesztésben aligha vehetett részt alkotó módon. Hiszen betegeskedett, s már 1939. augusztus 27-én elhunyt.) Az Államtudományi Intézet egyik 1940-ben kiadott Erdély és Kelet-Magyarország területét bemutató, nemzetiségi térképének címfeliratában is utaltak az 1918-ba visszanyúló előzményre.

1918-ban már több mint 50 éves múlta tekintetett vissza a hivatalos népszámlálások adatbázisára alapozott etnikus térképezés. Igaz, ebből az adatállományból más nyomokon indult el mind az osztrák birodalmi, mind a hazai térképezés. Az 1918–1919-es térképszerkesztésig csak a homogén nemzetiségi tömböket ábrázolták. Legfeljebb a nyelvszigeteket igyekeztek kiemelni, több nemzetiség együttélését csak bizonyos helyeken próbálták szimbolizálni, ám a tényleges térbeliség ábrázolását képtelenek voltak megoldani.

1919-ben tudatosan olyan térképművet alkottak, amely a vegyesen együttélő különféle nemzetiségeket úgy mutathatta be, hogy településenként is nyomon követhetővé vált mind arányuk, mind a tényleges és valós térbeli elhelyezkedésük. Kirajzolódhatott az esetleges egymásba ékelődésük is. Feltárultak azok a területek, amelyeken tartósan, akár egy-egy településben együtt is éltek a különböző nemzetiségek. A választott méretarány lehetővé tette azt is, hogy a vegyes nemzetiségű helységeken belül is a nemzetiségeket lehetőségek szerint valós elhelyezkedésük szerint ábrázolhassák.

A nemzetiségek kartografikus megjelenítésének a fentebb ismertetett problémáit hazai gyakorlatunkban először Cs. Sebestyén Károly (Karánsebes, 1876 – Budapest, 1956), neves etnográfus két 1:200 000 méretarányú megyei térképének szerkesztésénél kísérelte megoldani. Cs. Sebestyén a 20. század első felének az egyik jeles kutató egyénisége volt. Az 1910-es népszámlálás alapján (az évtized derekán) szülőföldjének, Krassó-Szörény megyének és Temes megyének készítette el a rendkívül részletes, a térbeliségre ügyelő, a népsűrűségi viszonyokat is érzékeltető nemzetiségi térképét. A térképi ábrázolásban nyilván segítette, hogy eredetileg képzőművészeti stúdiókat folytatott, járatos volt a grafikus ábrázolás elméleti, gyakorlati kérdéseiben.

Térképét Budapesten Bátky Zsigmondnak bemutatta. Bátky nagy érdeklődéssel elmagyaráztatta magának Cs. Sebestyén elveit, módszerét.

Nemcsak hosszasan tanulmányozta a Krassó-Szörényt ábrázoló kéziratos térképlapot, hanem el is kérte, amit csak több mint két évtized múltán, Bátky halálát követően adtak vissza a szerzőjének, Bátky hagyatékának rendezői. A kortársak is és húszas, harmincas évek fiatalabb nemzedékének tagjai osztották Cs. Sebestyén véleményét, hogy Bátky Zsigmond a krassó-szörényi térképlap alapján foglalt állást és tett javaslatot az 1918-19-es térkép ábrázolásmódjára. (Jellegzetes, amikor 1974-ben, tudományos konferencián Bátky életművéről szólva említettem a néprajzi térképet, a Budapesti Műszaki Egyetem egyik docense figyelmeztetett Cs. Sebestyén szerepére.)

A fenti előzmények után érte 1918 őszén a nagy kihívás a hazai tudományosságot. A Központi Hatalmak fegyverszüneti egyezményeket kötöttek. A szembenálló országok deklarálták különféle igényeiket, területi követeléseiket. Érdemes leszögezni, hogy a geográfus és a néprajzi kutatók egy részét ezek az igénybejelentések nem lephették meg, hiszen a hadba lépett Románia összeomlása után, amikor a megszállás alá vont Regátba és Bukarestbe a Monarchia katonai és belügyi vezetése magyar szakembereket is vezényelt, többen kutatóink közül román okmányokat, kiadványokat olvasva megismerhették az ó-királyság román politikai vezetésének eredeti háborús célkitűzéseit. Tudomást szerezhettek azokról az ígéretekről is, amelyeket az antant hatalmak tettek. Voltak, akik betekintettek az ó-királysági politikai, társadalmi szervezeteknek a Monarchia, közelebbről Magyarország területén folytatott tevékenységébe is.

Váratlanul érte azonban szakembereinket a katonai összeomlás és a Monarchia felbomlásához vezető gyorsuló és mélyülő belpolitikai válság. Világossá vált, hogy rendkívül gyorsan kell az éppen alakuló új magyar külügyi vezetést megfelelő részletességű, tudományosan megalapozott dokumentációval ellátni, egyben kötelességük az új politikai helyzetben még tapasztalatlan, átalakulóban lévő hazai elitet is helytálló módon tájékoztatni. Ha volt meglepettség a tudományos kutatók körében, az abból származott, hogy egyfelől a harctéri igen nehéz körülmények között éveken át helyt állt magyar katonaságot az új kormányzat szelnek eresztette, noha hazánk rendkívüli veszélyeztetettsége mind nyilvánvalóbbá vált. Nem kevésbé megrázkódtatóként érte a hazai gondolkodó rétegeket a belpolitika folyamatos földindulása és az állam fokozódó dezorganizációja. A kortársak 1918 őszén európai léptékű

polgári átalakulásra számítottak, őszintén bizakodtak, hogy Magyarország társadalmi, politikai struktúrája nyugat-európai távlatokban fejlődhet. Néhány hónap leforgása alatt reményeik szertefoszlottak. A magyar társadalom minden elképzelését felülmúlta, hogy az antant deklarációk elvei és a Közép-Dunamedence politikai, katonai eseményei között nap, mint nap egyre nyilvánvalóbb ellentétek feszültek. A szomszédos államok a nemzetiségek által lakott területekre ismételtelen növekvő igényeket jelentettek be, majd rövidesen a vegyes lakosságú területi sávok birtokba vétele és megszállása után a homogén, magyar lakosságú régiók elfoglalására is sor került. Utóbb a deklarált elveknek kiáltóan ellentmondó, szűk, prakticista szempontok érvényesültek a békeelőkészítés során is.

1918 kora őszén, amikor bizonyossá lett, hogy a Habsburg Ház államközössége felbomlik, a dualista rendszer véget ér, világossá vált, hogy a magyar tudományosságnak is fel kell készülnie a béketárgyalásokra. A szakutatóknak segítenie kell a frissen önállósodó hazai kormányzatot, különösen az újonnan alakuló önálló magyar külügyi szolgálatot, hiszen a Monarchia dualista berendezkedésének velejárója volt, hogy a külügy (és általában a diplomáciai szolgálat) a hadügy mellett jellegzetesen a „közös ügyek” közé tartozott. Így eleve nem épülhetett ki önálló magyar külképviseleti rendszer sem, a szaktisztviselői karban is viszonylag kevés magyart foglalkoztattak.

Az egyik rendkívül fontos feladatnak tűnt az egész országhatáron kiterjedő minden település, minden lakott hely adatait megjelenítő nemzetiségi térkép megalkotása. A Magyar Földrajzi Társaság főtítkára (Teleki Pál) kormányzati előterjesztésben javaslatot is tett ilyen munkálat megindítására még az őszirózsás forradalom kirobbanása előtt. (Az 1919 novemberében az 1919 februárjában elkészített „néprajzi térkép” *Névmutató* füzetbe bevezetésének fogalmazása szerint még a „parlamentáris kormányzathoz” fordultak.) A tudományos kezdeményezést a kormánykörökben egyetértéssel elfogadták. A hivatalos adatbázist – ami a legmegbízhatóbb és a lehető legteljesebb volt – a Központi Statisztikai Hivatal kezelte. Népes interdisciplináris összetételű csapatot állítottak munkába. A munkálatokban való közreműködésre a Földrajzi Társaság tagjain kívül, a Magyar Néprajzi Társaság, a Statisztikai Hivatal szakembereit kérték fel, és azoknak a minisztériumoknak munkatársait vonták be, akik a

népesség, illetve a településhálózat nyilvántartásait kezelték. A térkép szöveggrafikai kialakítását az Iparművészeti Főiskolára (művésztanárára) bízták. Feltételezhető, hogy Haranghy Jenő professzor nyújtott segítséget.

Kézenfekvő és természetesen megoldás volt, hogy a nemzetiségi térképet az 1910-es népszámlálás anyagára alapozzák, hiszen a községsoros részletes adatállományt 1913-ban a Statisztikai Közlemények (új folyama) 42. kötetében a szokásos módon teljes egészében közzé tették. Igaz ugyan, hogy a magyar népszámlálások során (1941-ig) a nemzetiségi hovatartozást soha sem tudakolták, de az anyanyelvre, illetve a bevalló egyéni érintkezésében általánosan és/vagy legkönnyebben használt nyelvére (több-kevesebb módszertani eltéréssel) 1870-től konzekvensen rákérdeztek. A censusok anyagát az 1880-ban megejtett népszámlálástól községsoros bontásban is rendszeresen publikálták.

Miután a hazai népszámlálásokhoz önbevallás alapján gyűjtötték az adatokat, olykor az utólagos elemzés nyilvánvalóan tetten érhet szubjektív nyilatkozatokat. Arról is van biztos tudomásunk, hogy néha egy-egy település lakosai egyéni bevallásukat tudatosan összehangoltan, közösségi elhatározással tették meg. Példaként említhetjük, hogy a Zemplén megyei Hercegkút (Trautsondorf) – sajátos, a hazai németiség más csoportjaitól nagyon erősen elkülönülő nyelvjárást beszélő – német közössége megállapodott (plébánosával egyetértésben), hogy egységesen magyar anyanyelvűekként vétetik magukat nyilvántartásba. Noha az 1910-es népszámlálás idején is még szép számmal voltak a községnek csak a helyi német nyelvjárást beszélő lakosai. (Sőt az 1960-as években az idősebb nemzedék sok tagja magyar beszédén is érzékelt lehetett az idegen akcentust.) Nem különben a szomszédságukban fekvő Komlóska görög katolikus, ruszin eredetű közösségének tagjai is magyar anyanyelvűekként írták össze magukat.

Népszámlálásaink sajátossága közé számíthatjuk, hogy a nem magyar anyanyelvű, falusi lakosság bizonyos csoportjai, ha az önmeghatározásukról tudakozódtak, sajátos nyelvjárásuk alapján csoportnevüket jelölték meg. Így például a horvát nyelvet beszélők egy része a sokác, bunyevác néven jelent meg egyes népességi összeírásban. Olykor a katolikus rác vagy a katolikus szerb csoportnévvel is találkozhattunk mind a magyar, mind az idegennyelvű közleményekben, olykor a velük érintkező, környező magyar lakos-

ság népnélvén is ezt a megnevezést használták. Az összeírások pontosságát akadályozta, hogy egyes vidékeken a nép etnikus csoporttudata még független maradt a modern polgári nemzet fogalmától.

Ha a népszámlálási technika sajátosságait figyelembe vesszük, és a hatalmas adatbázist kellő forráskritikával kezeljük, biztonsággal használhatjuk. Ha viszont a censusaink adatfelvételi eljárását elutasítanánk, és kétségbe vonnánk a népességre vonatkozó adatállomány hitelét, semmiféle kortársi vagy utólagosan rekonstruált adatbázisból sem pótolhatnánk az anyanyelvi megoszlásra vonatkozó információinkat.

A nemzetiségi nyelvi megoszlást feldolgozó térképek egykori megnevezéséhez, a nyomtatásban közre is bocsátott 1:300 000 méretarányban szerkesztett térképmű címéhez az etnográfia mai művelőjeként néhány megjegyzést kell kiindulásul tennünk. Ugyan a korabeli tudományos és politikai körökben, valamint a tájékozott közvéleményben a népesség nemzetiségi, anyanyelvi megoszlásáról készített térképeket egyaránt *néprajzi* vagy *etnográfiai* (németül *ethnographische*, angolul *ethnographical*, franciául *ethnographique*) szóval illették. Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalom a 19. század derekától következetesen használta ezt a megjelölést. A néprajzi vagy az etnográfiai megnevezés mellett szinonimaként gyakran éltek a néprajz archaikus „*etnikai*” napjainkra már elavult megjelölésével. (Az *etnika* szó még a Pallas lexikonban címszavát kapott. Ezt a korszak európai látókörű, elméletileg kiválóan képzett folkloristája, Katona Lajos írta. A szó eredetileg a latin nyelvű tudományos irodalomban a pogány népekre vonatkozó ismeretekkel foglalkozó stúdiumokat jelölte. A tudományos irodalomban továbbra is használatban maradt szakszóként került az élő köznyelvbe, vált a 19. századi tudományosság terminus technicusává.) Így a köznyelvben is, a hírlapirodalomban, az elektronikus médiumokban ma is előfordul az *etnikai térkép*, vagy az etnikai viszonyok, etnikai tisztogatás stb. szópár. Bármilyen elterjedtek is ezek a kifejezések, lényegében nem fejezik ki szabatosan, tudományos pontossággal a szóban forgó fogalom jelentését. Nem fedik a térképek tartalmát. Hiszen nem a néprajzi vizsgálat tárgyát, nem a tradicionális, a közösségi kultúra jelenségeit mutatják be ezek a térképek, hanem az adott térség népességének anyanyelvi megoszlását, népi, nemzeti hovatartozását ábrázolják, az adott közösség identitásáról, tudatáról nyújtanak

tájékoztatót. Azaz a különféle *etnikumokhoz, etnoszokhoz tartozást* fejezik ki, az *etnicitást* ragadják meg. A közhasználatban elterjedt etnikai jelző helyett, ha nyelvtanilag is és jelentésstanilag helyesen kívánjuk kifejezni magunkat, az *etnikus* szót kell következetesen használnunk!

A térképszerkesztés megindulásakor Teleki Pál, Kogutowicz Károly és Bátky Zsigmond voltak a kezdeményezés megvalósításában meghatározó egyéniségek. A három személyiség közül a mai geográfus, kartográfus közösségnek csak Bátky Zsigmondot kell bemutatnom. Ugyan egész életében részt vett a Magyar Földrajzi Társaság munkájában, a halála óta eltelt kerek hetven esztendő alatt elhalványult az emléke. Kocs községben, elszegényedett, ám nemzedékeken át következetesen értelmiségi pályára törekvő, kismemesi családban született 1874-ben. Budapesten, 1939-ben halt meg. A Budapesti Tudományegyetemen geográfusként végzett, ott is doktorált. Rövid tanárkodás után a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában (a mai Néprajzi Múzeumban) helyezkedett el néprajzi kutatóként. Az I. világháború alatt, 1919-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára (ma Országos Széchényi Könyvtár) folyóirat-gyűjteményébe osztották be. 1919 őszén a Néprajzi Tár igazgatója lett. Hivatali beosztása hirtelen megváltozását, előléptetését nem kis mértékben éppen az 1918–1919 közötti térképszerkesztői munkájának köszönhette. A húszas és a harmincas években a hazai etnográfia egyik irányító egyéniségeként tevékenykedett.

Sajátos kérdés, hogy a három jeles személyiség által megtervezett és nagy munkával sikeresen elkészített 1:300 000 méretarányú térképművet végül miért csak Bátky Zsigmond, illetve Kogutowicz Károly jegyezte szerkesztőként. A nyomdai úton sokszorosított reprezentatív kiadásról Teleki Pál neve hiányzik. Lehetséges, hogy Teleki Pál a térkép 1:300 000 méretarányra való szerkesztésében, sajtó alá rendezésében nem vehetett részt. Amint már utaltunk rá, 1940-ben az Államtudományi Intézet kiadásában (Rónai András irányítása alatt) megjelentetett Kelet-Magyarország és Erdély nemzetiségi viszonyait bemutató 1:500 000 méretarányú átdolgozott térkép forrásként három szerkesztőre utalt. Igaz, a hivatkozás a csak kis számban, házilag eszközökkel sokszorosított, kézzel színezett térkép-alkotásra utalt. Meg kell jegyeznünk, hogy az 1918 novemberében befejezett kézi színezésű, házi sokszorosítás jellegű 1:200 000 méretarányú

térképnek nem került elő eddig olyan változata, amelyen a szerkesztők nevét, a térkép címét feltüntették volna. Támpontot kínálhat a Magyar Történelmi Társulat *Erdély* című tanulmánykötet – [a hivatkozott tanulmánykötet nem jelölte meg a szerkesztőt, vagy a szerkesztőket. H.n. (Budapest), 1940. 283. – előszavát 1940. augusztus 1-jén keltezték – 290. számú térképmelléklete. Ennek a színes térképlapnak a címe: *Erdélynek és Magyarország keleti részeinek néprajzi térképe 1910-ben Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Teleki Pál gróf 1:200 000 méretű néprajzi térképe alapján szerkesztette és kiadja a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete Budapest, 1940.* A térképet egyébként a M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet nyomta. Jelzése: M. 350.-940. Az itt hivatkozott térképlap világossá teszi az 1918-as, 1919-es kartográfiai alapok jelentőségét. Az egykori eredményekre két évtized után is megbízhatóan alapozhattak.

Ezt a szerkesztők személyével kapcsolatos ellentmondást talán úgy oldhatjuk fel, hogy Teleki professzor bizonyosan részt vett a szerkesztés munkálatai megindításában, alapkonceptió meghatározásában, de nem lehetett jelen a kivitelezés későbbi fázisában. Tevékenységét egyfelől súlyos, járványos betegsége (az akkor rendkívül sok áldozatot követelő spanyolnátha) is akadályozta, másfelől kilábalása után az időközben az ország köztársasági elnökévé választott Károlyi Mihály gróf angol, amerikai és francia kapcsolatai, nyelvismerete, nemzetközi összeköttetései, tekintélye alapján felkérte, hogy külföldi kúldetést vállaljon. Svájcba utaztatta. A semleges szövetségi államban tevékenykedő diplomatákkal, illetve az ott átutazó angol, francia, amerikai külügyi szakemberekkel, politikusokkal, tudósokkal igyekezett tárgyalásokat folytatni, hogy a magyarországi viszonyokról felvilágosításokat adhasson, megbeszéléseket folytathasson. (Külföldről csak jóval később, a március 21-én bekövetkezett politikai fordulattal hatalomra került tanácskormány időszakának végén, a szegedi kormány szervezés megindulása után tért vissza.) Mellesleg a neve elmaradásához az is hozzájárulhatott, hogy a késő őszi időben a háborús évek alatt vállalt közéleti szerepvállalásáért (az úgynevezett Hadigondozói Hivatal vezetéséért) személyét súlyos politikai támadások érték.

(Folytatjuk.)